

Kaynakça

AKSAN, Doğan (1995)

Şiir Dili ve Türk Şiir Dili
Ankara: Engin Yayınevi

ENKVIST, Nils Erik (1985)

"Text and Discourse Linguistics
Rhetoric and Stylistics"
Discourse and Literature (New
Approches to the Anaysis of
literary Genres)Edt.Teun A.
Van Dijk, Amsterdam: John
Benjamins, Vol:3 ss.11-38

LEECH, Geoffrey N. (1985)

'Stylistics', Discourse and
Literature (New Approaches
to the Analysis of Literary
Genres) Edt.Teun. A.Van Dijk,
Amsterdam: John Benjamins, Vol:
3 ss.39-57

Türkçe Sözlük (1983)

Türk Dil kurumu Yayınları,
505/1 Ankara: Türk Tarih Kurumu
Basımevi, 7.Baskı, Cilt I, Cilt II

YÜCEL, Can (1991)

"Gün Yalımı" Yazma-Sevgi Duvarı
İstanbul: Papirus Yayınları
S:51

Batı Anadolu Ağızları Üzerine Gözlemler

Kâmile İmer
Ankara Üniversitesi

1. Giriş

Bölgesel ve yerel kullanımların (diyalektlerin) ölçünlü dilden farklı olan pek çok yönü bulunmaktadır. Ölçünlü(standart) tür, hem yazılan hem de konuşulan biçimleriyle kurumlaşmıştır. Öteki dilsel türler karşısında birleştirici (unifying) bir işleve sahiptir⁽¹⁾. Buna karşılık bölgesel türler yalnızca sözlü bildirişimde kullanılmakta ve böylece kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Bir başka deyişle ölçünlü türün sözlü ve yazılı olarak düzenlenmesine karşılık bölgesel türler ne sözlü ne de yazılı olarak düzenlenmiştir. Bu iki tür arasında çeşitli yönlerden kimi farklar bulunmaktadır.

Bu yazıda Türkiye'nin batısında kullanılan bölgesel türlerin (Batı Anadolu ağızlarının) ölçünlü Türkçe'den farklı olan kimi yönlerine ilişkin gözlemler sunulacaktır.

Gözlemlere taban oluşturan veriler, 1994 yılında, yaşları 40-70 arasında bulunan 7 kişiden derlenmiştir ve Manisa'nın Kula, Gördes ve Selendi ilçelerinden olup Salihli Devlet Hastanesinde yatan 3 erkek ve onlara refakat eden 4 kadının yaptıkları doğal konuşmalara dayanmaktadır. Deneklerin aynı odada hem kendi yakınları hem de birbirleriyle yaptıkları konuşmalar, kendilerinin haberleri olmaksızın kaydedilmiştir. Kayıtlar düzensiz olup 5-6 gün kadar, deneklerin 30-40 dakika süreyle izlenmesi sonunda elde edilmiştir. Bir başka deyişle bu çalışma oldukça sınırlı bir veriye dayanmaktadır. Ancak bu durum, ölçünlü Türkçe ile yöre ağızları arasındaki belirgin farkların ortaya çıkmasına engel olmamıştır.

Verinin özellikle sesbilgisi açısından değerlendirilmesinde konuşulan ölçünlü Türkçe'dekine koşut özelliklerden (örneğin /u:r/ 'uğur', /ya:/ 'yağ', /da:/ 'daha' vb.) söz edilmeyecek, yalnızca bölgeyle ilgili özelliklere yer verilecektir.

2 Sesbilgisi Özellikleri

Ölçünlü dil ile bölgesel türler arasındaki en büyük fark sesbilgisi ve sözcük alanı alanında ortaya çıkmaktadır (Aksan 1977: 145). Dilleri sınıflandırmada kullanılan temel ölçütlerden biri olan sesbilgisel değişiklikler bölgesel türlerin sınıflandırılmasında ve dil atlasları hazırlanmasında da en temel ölçütlerden biri olarak kullanılmaktadır. Anadolu ağızlarının coğrafi dağılımı üzerine yapılan çalışmalarda da sesbilgisel değişiklikler dikkate alınmaktadır (Tooru 1990: 235).

Batı Anadolu ağızlarının ölçünlü Türkçe'den ayrılan en belirgin sesbilgisi özelliklerinin başında <r> sesinin düşmesi gelmektedir. <r> düşmesine pek sık rastlandığını ve tüm Güneybatı Anadolu ağızlarının en karakteristik özelliği olduğunu Korkmaz (1956: 78) da belirtmiştir. Sonseste düzenli olarak düştüğü saptanan bu ses içseste kimi zaman korunmakta kimi zaman düşmektedir.

<r> nin sonseste, özellikle /-IAr/ ve /-yor/ biçimbirimlerinde düzenli olarak düştüğü, ayrıca sözcük sonunda da söylenmediği gözlemlenmektedir⁽²⁾. Örnekler: /yiyola:/ 'yiyorlar', /diyola:/ 'diyorlar', /yaptıla:/ 'yaptılar', /ediyola:/ 'ediyorlar, yapıyorlar', /çıkıyo/ 'çıkıyor', /uyuyo mu/ 'uyuyor mu', /geziniyoz/ 'geziniyoruz', /ısınmıyodu/ 'ısınmıyordu', /duyuyo/ 'duyuyor', /gidiyon/ 'gidiyorsun', /oturuyon/ 'oturuyorsun', /bimiyon/ 'bilmiyorum', /eniliyo mu/ 'iniliyor mu', /yete:yo/ 'yetiyor', /azarle:yo/ 'azarlıyor', /duta: mı/ 'tutar mı' /bi/ 'bir', /gada:/ 'kadar', /va:/ 'var', /hemşerilē:/, /bizimkilē/ 'bizimkiler', /dosyala:dan/ 'dosyalardan', /burala:/ 'buralar', /dekē: dekē:/ 'teker teker'⁽³⁾ vb.

İçseste bulunuan <r> ler kimi zaman düşmekte kimi zaman ise korunmaktadır. Sözcük kökünde/gövdesinde bulunduğu çoğunlukla korunduğu gözlemlenmektedir. Örneğin karış-, bırak-, sor-, otur-, bağır-, hemşire vb. ögelerde <r> sesi korunmakta, ancak bunlara eklenen biçimbirimlerdeki <r> ler düşürülmektedir⁽⁴⁾. Örneğin /bırakmıyo/-bırakme:yo/ 'bırakmıyor', /soruyo/ 'soruyor', /oturuyon/ 'oturuyorum', /ba:rıvé:yo/-ba:rıvé:yo/ 'bağırveriyor', /garışmaycen/ 'karışmayacağım', /hemşerilē/ 'hemşireler' vb. Buna karşılık ver- eyleminde bulunan <r> nin sözcük kökünde bulunmasına karşın yine de düşürüldüğü dikkati çekmektedir: /vé:di/ 'verdi', /vé:cek/ 'verecek'. Bu durum <r> konusunda Korkmaz'ın (1956: 78-79) yaptığı "(...) içseste kendinden sonra gelen hecenin önses ünsüzlerinden evvel (...) düşer" biçimindeki açıklamasına uygun görülebilir. /so:na/ 'sonra', /ga:daş/ 'kardeş', /gidē:ken/ 'giderken' de, bu açıklamaya uygun örnekler olmaktadır.

Batı Anadolu ağızlarının ölçünlü Türkçe'den ayrılan yönlerinden bir diğeri de, başka yörelerde de çokça görülen k > g değişimidir. Ölçünlü Türkçe'de sözcük başında bulunan <k>ler, Batı Anadolu ağızlarında, başka pek çok yörede de görüldüğü gibi <g>ye dönüşmektedir. Örnekler: /gapı/ 'kapı',

/gavun/'kavun', /gura:biye/ 'kurabiye', /gızım/ 'kızım', /gan/ 'kan', /gattiyen/ 'katiyyen', /gula°la:m/ 'kulaklarım', /gaten/ 'katayım, koyayım', /gazıtıyo/ 'kazıtıyor', /gēndi/ 'kendi', /galma mı/ 'kalmaz mı', /gomadı/ 'koymadı, bırakmadı' vb.

Sözcük başında t > d değişmesinin görülmesi, bu bölgesel kullanımlarda ötümsüz sesleri ötümlüştürmeye doğru bir eğilimin bulunduğunu akla getirmektedir. Örnekler: /de:ze/ 'teyze', /dene/ 'tane', /dekē: dekē:/ 'teker teker', /duta: mı/ 'tutar mı', /duz/ 'tuz', /da°lı/ 'tatlı' vb. Korkmaz (1956: 58-59) bazı ünsüz değişimlerinin Güneybatı Anadolu ağızlarının hemen tümünü içine alabilecek kurallaşmış özellikler gösterdiğini belirtip önses ünsüzlerin ötümlüştürmesini buna örnek olarak göstermekte ve <p>, <t>, <s>, <ç>, <k> ile başlayan sözcüklerde bu seslerin, genel olarak öteki Anadolu ağızlarında olduğu gibi, bu bölgede de ötümlüştüğünü söylemekte ve örnekler vermektedir. Bizim sınırlı verimiz içinde öteki seslerle ilgili değişmelere pek rastlanmamıştır.

Gerek ölçünlü Türkçe'de gerekse bölgesel türlerde söyleyiş sırasında çeşitli ortamlarda uzayan ünlüler bulunmaktadır⁽⁵⁾. Verilerde ortaya çıkan uzunluklar daha çok sesbilgisel etkilenmelerle açıklanabilecek nitelikte olanlardır. Çünkü aşağıda verilen örneklerde ünlülerde ortaya çıkan uzama, ya bir ses düşmesi sonucunda ya da /-yor/ dan önceki ünlünün uzamasıyla ortaya çıkmıştır⁽⁶⁾. <r> nin düşmesiyle oluşan /ga:daş/ 'kardeş', <k> nin düşmesiyle oluşan /a:şam/ 'akşam' bu türdendir. /-yor/ dan önceki ünlünün uzaması ise herhangi bir sesin düşmesiyle ortaya çıkmamakta, tam tersine adeta <y>den önceki ünlünün korunmasına yönelik bir eğilim imiş gibi ortaya çıkmaktadır. Örneğin /de:yo/ 'diyor', /de:yon/ 'diyorum', /yete:yo/ 'yetiyor', /azarle:yo/ 'azarlıyor', /ba:rıvé:yo/ 'bağırveriyor' gibi.

Batı Anadolu ağızlarında kayan ünlü (difong) ya da kayan ünlüleşme ile ilgili ilginç bir örnek karşılaşılmaktadır⁽⁷⁾. Ölçünlü Türkçe'deki 'baba', Batı Anadolu ağızlarında /vua/ (örn. /vuası vé:di o yerē hasta:neye/) biçiminde kayan ünlüyle söylenmektedir.

Bu yöre ağızlarında ölçünlü Türkçe'den farklı olarak yine bir ses değişimi ile karşılaşılmakta, bu <k> nin ve ondan daha az oranda <t> nin bulunduğu ortamlarda ortaya çıkmaktadır. Sözcük içinde bulunan bu sesler düştükten sonra yerlerini ötümsüz patlamalı bir gırtlak ünsüzüne bırakmaktadır. Örnekler: /gula°la:m/ 'kulaklarım', /aya°la:n/ 'ayaklarım', /be°le/ 'bekle', /e°mék/ 'ekmek', /da°lı/ 'tatlı' vb.⁽⁸⁾

Ayrıca yöre ağızlarında ölçünlü Türkçe'den farklı olan seslem (hece) yitimine ve kaynaşmaya (/Salli/ 'Salihli', /Akser/ 'Akhisar', /acı/ 'azıcık', /dē:rmēn/ 'değirmen', /hangine/ 'hangisine' vb.), ikizleşmeye uğramış ögelere (/emme/ 'ama', /aşşarı/ 'aşağı', /gattiyen/ 'katiyen' vb.) de rastlanmaktadır.

Batı Anadolu ağızlarındaki tipik ünlü türemesi /-ken/ ulacının /-kene/ biçiminde genişletilmesinde görülmektedir. Yörede çok yaygın olan bu

kullanımın örnekleri sınırlı olan verimizde ne yazık ki fazla değildir: /gidē:kene/ 'giderken', /geli:kene/ 'gelirken', /kesē:kene/ 'keserken'. Yine Anadolu ağızlarında yaygın olan öntüreme (prothesis) ile ilgili olarak da tek bir örneğimiz bulunmaktadır: /ıscak/ 'sıcak'.

3. Dilbilgisi Özellikleri

Batı Anadolu ağızları ile ölçünlü Türkçe arasında dilbilgisi alanında veride rastlanan farklar; durum, kişi eki, zaman ve kip kullanımında belirginleşmektedir.

Durum kullanımıyla ilgili en dikkat çekici özelliği ölçünlü Türkçe'deki yükleme durumunun (accusativus) yönelme durumu (dativus) işleviyle ya da tam tersine yönelme durumunun yükleme durumu işleviyle kullanılması oluşturmaktadır⁽⁹⁾:

- (1) U:r bēni gan vé:di
'Uğur bana kan verdi'
- (2) Bizim evi geldi:nde yı:cek e°mék yokdu evlē:ndē
'Bizim eve geldiğinde yiyecek ekme yoktu evlerinde'
- (3) Uyuyo mu sēni
'Uyuyor mu sana' (Onun kanı sana uyuyor mu)
- (4) İbra:m cıgareye bırakcen dedi
'İbrahim sigarayı bırakacağım dedi'
- (5) Çocua dışarı atıyo:la:
'Çocuğu dışarı atıyorlar'
- (6) Sēne de mi tıraş etdi
'Seni de mi tıraş etti (o adam)'
- (7) Getirivérēm mi sūtē
'Getirivereyim mi sütü' (Sütü getirivereyim mi)

(1), (2) ve (3) numaralı örneklerde yükleme durumu eklenmiş olan /bēni/, /evi/ ve /sēni/ sözcükleri ölçünlü Türkçe'de /bana/, /eve/ ve /sana/ biçiminde yönelme durumuyla kullanılmaktadır. Bunun tersine (4), (5), (6) ve (7) numaralı örneklerde yönelme durumu eklenmiş olan /cıgareye/, /çocua/, /sēne/, /sūtē/ sözcükleri de ölçünlü Türkçe'de yükleme durumu eklenmiş olarak /sigarayı/, /çocuğu/, /seni/, /sütü/ biçiminde kullanılacaktır.

Ayrıca ölçünlü Türkçe'de kalıplaşmış öğeler (yazın, kışın vb) dışında kullanımı düzenlilik göstermeyen araç durumu (instrumentalis) kullanımına (/sütlen/ 'sütle', /hesaplan/ 'hesapla' vb), öteki Anadolu ağızlarında olduğu gibi bu bölgede de rastlanmaktadır. Eski bir yön gösterme ekinin (directivus)

ikizleşmeyle (gemination) birlikte kullanımı (/aşşarı/ 'aşağı') da, bu yöre ağızlarının ölçünlü Türkçe'den farklı bir yönünü ortaya koymaktadır⁽¹⁰⁾.

Batı Anadolu ağızlarının ölçünlü Türkçe'den farklı olan dilbilgisi özellikleri içinde en çok dikkati çekenlerden bir başkası da 1. tekil kişi kullanımında ortaya çıkmaktadır. Çoğu eylem çekiminde 1. tekil kişide /-m/ ve eşbiçimlikleri yerine /-n/ ve eşbiçimliklerinin kullanımı, bu yöre ağızlarını ölçünlü Türkçe'den ayıran belirgin özellikler arasında yer almaktadır. Örnekler:

- (8) Bi gün da: yatcen
'Bir gün daha yatacağım'
- (9) Neden garişmaycen de:yo
'Neden karışmayacağım diyor'
- (10) Çathycen ben, açın gapıyı
'Çatlayacağım ben, açın kapıyı'
- (11) Onun içine gatēn bu püsgütlē:
'Onun (sütün) içine katayım (koyayım) bu bisküvileri'
- (12) Soruyon, söyleme:yo
'Soruyorum, söylemiyor'
- (13) Sallide oturuyon emme burala: hiç bilme:yon
'Salihli'de oturuyorum ama buraları hiç bilmiyorum'

Görüldüğü gibi (8), (9) ve (10) numaralı örneklerde gelecek zaman, ⁽¹¹⁾de istek, (12) ve (13)'te şimdiki zamanda, 1.tekil kişide ölçünlü Türkçe'deki /-m/ yerine /-n/ biçimlerini kullanılmıştır.

Ayrıca örneklerdeki tüm eylem çekimlerinde ölçünlü Türkçe'den farklı yönler dikkati çekmektedir. (8), (9) ve (10)'daki gelecek zaman çekiminde /yat'cen/, /garişmaycen/, /çathycen/ biçimleri her ne kadar ölçünlü Türkçe'deki /yat'cam/-/yaticam/, /karışmıyca.m/, /çathıyca.m/ biçimlerine yakınmış gibi görünmekteyse de, Türkçe'de, özellikle bölgesel kullanımlarda çok güçlü olan büyük ünlü uyumuna aykırı oluşlarıyla ondan ayrılmaktadır⁽¹¹⁾. Gelecek zaman çekimindeki bu özellik daha önce verilen (4)'te ve aşağıdaki (14), (15) ve (16)'da da görülmektedir:

- (14) Gelin ne zaman çıkceniz diye soruyo bana, kız da ö:le
'Gelin ne zaman (hastaneden) çıkacaksınız diye soruyor bana, kız da öyle (aynı şeyi soruyor)'
- (15) Ne zaman çı°ce°lē: belli mi
'Ne zaman (hastaneden) çıkacaklar, belli mi'
- (16) Ta:yinlē: ba°ceklē: ondan so:na
'Tahlillere bakacaklar, ondan sonra' (ne zaman hastaneden çıkacağımız belli olacak)

Öte yandan istek kullanımında da ölçünlü Türkçe'den farklı bir durum söz konusudur. (11)'deki /gatën/, ölçünlü Türkçe'deki 'koymak' yerine seçilmiş bir sözcük olmasına ek olarak /katayım/'dan sesbilgisi ve biçimbilgisi bakımından da çok farklıdır. Sınırlı veri üzerinde çalışmamıza rağmen istek kipinde aynı biçim için 1.tekil kişide /-m/ biçimbirimi kullanımına da rastlandığının burada belirtilmesi gerekir. Daha önce verilen (7) numaralı örneğe ek olarak (17)'de de bu görülmektedir:

- (17) Hemşeriye bi da: söyliyem de çıkasın
 'Hemşireye bir daha söyleyeyim de çıkarsın'
 (Hemşireye bir defa daha söyleyeyim de senin yukarı çıkmana izin versin)

Başta da belirtildiği gibi /-yor/ biçimbirimindeki <r> nin düzenli olarak düşmesi Batı Anadolu ağızlarının ölçünlü Türkçe'den ayrılan en önemli yanlarından birini oluşturmaktadır. Buna ek olarak 1.tekil kişide /-m/ yerine /-n/ kullanılınca (12) ve (13)'teki kullanımlar ortaya çıkmıştır. /soruyon/ 'soruyorum', /oturuyon/ 'oturuyorum', /bilme:yon/ 'bilmiyorum', /söyleme:yo/ 'söylemiyor' vb. ek olarak (18)'de de aynı durum söz konusudur:

- (18) Ben anlame:yon onla: de:yo
 'Ben anlamıyorum onları diyor'

4. Sözcük Özellikleri

Yazının başında da belirtildiği gibi ölçünlü dil ile bölgesel türler arasında sesbilgisi yanında sözcük açısından da büyük farklar olması (Aksan 1977: 145) beklenmektedir. Sesbilgisi açısından olan farklılık, bizim verimizde de ortaya çıkmıştır. Korkmaz 1956'nın yalnızca sesbilgisine ayrılması da, ölçünlü Türkçe ile yöre ağızları arasında bu yönden ne denli büyük farklar olduğunu göstermektedir. Ancak aynı farkın sözcük açısından da ortaya çıktığını söylemek güçtür. Batı Anadolu ağızlarının sözcükleri üzerine kapsamlı bir çalışma yoksa da çok geniş bir veri tabanına dayanan Korkmaz'ın çalışmasının sözlük bölümü (1956: 103-125) gözden geçirildiğinde bu, açıkça görülmektedir. Orada yer alan ögelerin çoğu ölçünlü Türkçe'deki sözcüklerin bu yörede farklı söylenmiş biçimleri olmaktadır. Geri kalan ögelerin bir kısmının Türkçe'nin daha önceki dönemlerinde kullanılmış olup ölçünlü Türkçe'de bugün yer almayanlar (aİT- 'söyle-', oku 'davetiye' gibi), bir bölümünü de ölçünlü Türkçe'deki ögelerin farklı anlamlarda kullanılmaları (billür<billur 'su bardağı',

goçan<koçan 'kimlik kağıdı' gibi) ya da aktarmalı kullanımlar (göbâK 'kilim üzerindeki motiflerden biri', köpâg izi 'kilim üzerindeki motiflerden birinin adı') oluşturmaktadır.

Bizim verimizde de benzer durumlar bulunmaktadır. Örneğin gat- (<kat-) eylemi, ölçünlü Türkçe'deki 'ilave et-' anlamından daha çok 'koy-' anlamıyla kullanılmış olup çal- eylemi de 'bir maddeyi ince bir tabaka halinde sürmek' anlamında kullanılmaktadır:

- (19) Vazelin ya: çalmalı o yareyé
 'Vazelin (yağı?) sürmeli o yaraya'

go- (<koy-) eylemi, ölçünlü Türkçe'de olduğu gibi 'bırak-' anlamıyla da kullanılabilmektedir:

- (20) Hemşerilê: neye gomadı
 'Hemşireler neden (içeri) bırakmadı'
 (Hemşireler niçin içeri girmesine izin vermedi)

Ölçünlü Türkçe'deki 'telefon et-' yerine telfon çek- kullanımı, büyük bir olasılıkla 'telgraf çek-' kullanımına örneksene (analoji) ile ortaya çıkmıştır:

- (21) Telfon çekê:lê:
 'Telefon ederler'

Hemşeri ve ta:yin sözcükleri 'aynı yerden olan kimse' ve 'belirtme, gösterme, kararlaştırma' ya da 'atama' anlamlarında değil 'hastanedeki uzmanlaşmış hastabakıcı, hemşire' ve 'çözümleme, tahlil' anlamlarında (bkz. (7) numaralı örnek) kullanılmıştır:

- (22) Hemşerilê: almadı, eyi o dedilê:
 'Hemşireler almadı, iyi o dediler'

5. Sonuç

Kendi verimizden yararlanarak yaptığımız belirlemelere dayanarak Batı Anadolu ağızlarının ölçünlü Türkçe'den ayrılan en önemli yönlerini şöyle belirtebiliriz:

Sesbilgisi açısından en önemli özellikler sonseste, kimi zaman da içseste bulunuan <r> nin düşmesi ile önsesteki k > g ve -örnekleri veride fazla rastlanmamış olan- t > d değişimi olmaktadır. /-yor/ biçimbiriminde <y> den

önceki ünlünün uzaması, <k> ve bazen de <t> düşmesi sonucu ortaya çıkan gırtlak ünsüzü (°), /-ken/ ulacının ünlü türemesiyle genişletilmiş /-kene/ biçiminin kullanımı, 'baba' sözcüğünün kayan ünlü ile /vua/ biçimindeki söyleniş, birtakım seslem yitimi ve ikizleşme olayları yöre ağızlarının sesbilgisi özellikleri arasında yer almaktadır.

Dilbilgisi açısından en önemli özellikler sırasıyla yükleme durumu yerine yönelme durumu kullanımı ya da tersi durum kullanımı, 1. tekil kişide /-m/ biçimbirimi yerine /-n/ kullanılması, kimi eylem çekimlerindeki, özellikle gelecek zaman, şimdiki zaman ve istek kipindeki farklılık, araçlı durum ve yön gösterme durumunun kullanımı olmaktadır.

Sözvarlığı açısından ise ölçünlü Türkçe'deki yerli ve yabancı kökenli öğelerin farklı anlamlarda kullanımı, örnekseme sonucu ölçünlü Türkçe'den farklı biçimde oluşturulan öğelerin kullanımı yer almaktadır.

Ancak bunlardan kimileri değişmez kullanımlar olarak karşımıza çıkmamakta, tam tersine yakınlar arasında dahi farklı söyleyiş özellikleri görülebilmektedir. Özellikle gırtlak ünsüzünün kullanılıp kullanılmamasında ve /-yor/ biçimbiriminde <y>den önceki ünsüzün uzayıp uzamamasında bu farklılık açıkça ortaya çıkmaktadır.

Notlar

- 1 Dilsel türler, özellikleri ve Türkiye'deki durum konusunda bilgi ve örnekler için bkz. İmer 1987: 218-227; İmer 1988: 275-277; İmer 1990: 44-57.
- 2 Caferoğlu (1968: 2), Akhisar (Manisa) ağzında da saptadığı /-yor/ ekindeki bu düşüşün dil atlası için önemli bir kural olarak ele alınması gerektiğini belirtmektedir.
- 3 Örneklerde /ë/ açık, /é/ kapalı olan /e/, /:/ uzunluk, /:/ yarı uzunluk için kullanılacak, /°/ gırtlak ünsüzünü gösterecektir.
- 4 Çalışmalarda aynı yörede bile sesbilgisi ve dilbilgisi bakımından farklar bulunabileceği belirtilmektedir. Bu bağlamda Demir 1973'te Gördes'te, Aşağı ve Yukarı Mahalle'deki kimi farklar dile getirilmiştir. Örneğin veride bırak- yanında bıra°- kullanımı da bulunmaktadır.
- 5 Korkmaz (1956:10), Güneybatı Anadolu ağızlarında ayrı nedenlerle açıklanabilecek başlıca 2 tip uzunluğun bulunduğunu; bunlardan birinin sesbilimsel etkilenme nedeniyle ortaya çıktığını, ötekinin ise böyle bir etkilenme olmaksızın asli uzunluklar konusuyla ilgili görülebilecek uzunluklar olduğunu belirtmektedir.

- 6 Korkmaz (1956:10-14), Güneybatı Anadolu ağızlarında <r>, <l>, <n>, <k>, <g> ve <y> ünsüzlerinin sonseste ya da içseste bazı ünsüzlerden önce düşerek kendilerinden önceki ünlüyü uzattığını söylemekte ve örnekler vermektedir.
- 7 Batı Anadolu ağızlarında kayan ünlülerle ilgili açıklamalar ve örnekler için bkz. Korkmaz 1956: 25-29.
- 8 Sınırlı veriye karşın farklı söyleyiş özellikleri aynı hasta ve refakatçisi arasında dahi dikkati çekmektedir. Örneğin biri /çı°ce°lë:/ derken öteki /çı°ceklë:/ diyebilmektedir.
- 9 Caferoğlu(1968:1), Akhisar(Manisa) ağzıyla ilgili saptamasında da bu kullanıma dikkati çekmektedir. Bu türden kullanımlara ayrıca başka yörelerde de rastlanmaktadır. Örneğin bkz. Günay 1978: 110-111.
- 10 Assarı, asarı, asa, asar, aseğ, asğa, assa, assağ, assah, asara vb. biçiminde Anadolu'nun çok çeşitli yörelerinde kullanılmaktadır. Bkz. Derleme Sözlüğü, cilt 1: 351.
- 11 Korkmaz (1956: 35-36) bazı ünsüzlerin yanlarındaki ünlüler üzerine yaptıkları inceltme etkisini uyumu bozan etkenlerden biri olarak görmekte, <c> ünsüzünün de bunlardan biri olduğunu, /-cek/ gelecek zaman ekinin birinci, ikinci ve üçüncü kişileri ile oluşturulan kiplerde bu durumun görüldüğünü belirtip örnekler vermektedir.

Kaynakça

- Aksan, D. (1977). *Her Yönüyle Dil. Ana Çizgileriyle Dilbilim 1*. Ankara: TDK yayını.
- Caferoğlu, A. (1968). "Akhisar ve Cihanbeyli Ağızları": *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1977. Yay.: A.S.Levend-H. Eren-S. Buluç. Ankara: TDK yayını. 1-38.
- Demir, M. (1973). *Gördes Ağzı*. Dil ve Tarih-Coğrafya. Fakültesi Kütüphanesi (yayımlanmamış bitirme tezi).
- Derleme Sözlüğü* (1963-1982). cilt I-XII. Ankara: TDK yayını.
- Günay, T. (1978). *Rize İli Ağızları*. Ankara: Kültür Bakanlığı yayını.
- İmer, K. (1987). "Toplumdilbilimin Kimi Kavramlarına Kuramsal Bir Bakış ve Dil Türleri": *A.Ü.Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi Cumhuriyetin 60. Yıldönümü Armağanı*. 213-230.

Kâmile İmer

İmer, K. (1988). "Sprache und Mundarten in der Türkei": *Laender und Kulturen der Migranten*. Hrsg. H. Essinger- O.B.Kula. Göppingen: Paedagogischer Verlag Bücherei Schneider GmbH. 275-277.

İmer, K. (1990). *Dil ve Toplum*. Ankara: Gündoğan yayını.

Korkmaz, Z. (1956). *Güney-Batı Anadolu Ağızları. Sesbilgisi* (Fonetik). Ankara: DTCF yayını.

Tooru, H. (1990). "Anadolu Ağızlarının Coğrafi Dağılımı Üzerine Bir Deneme Çalışması": *IV. Dilbilim Sempozyumu Bildirileri*. Yay.: A.S. Özsoy- H.Sebüktekin. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi yayını. 233-242.

Typen türkischer "Palatalharmonie"

Lars Johanson
Johannes Gutenberg-Universität

»...ne hoş ahengi var şu Türkçenin...«
(Doğan Aksan 1987: 23)

Einleitung

Den Türkprachen werden wegen ihrer hohen morphologischen Regelmäßigkeit oft falsche Schematismen unterstellt. Dies gilt z.B. für die als "Palatalharmonie" bezeichneten Lautassimilationen. Als Regelfall wird eine progressive Assimilation dargestellt, bei der jeder Vokal sich dem vorangehenden in bezug auf [$\pm$ vorn] angleicht, so daß alle Vokale eines Wortes diesbezüglich harmonisieren.

In älteren wie neueren Türksprachen bestehen beträchtliche Diskrepanzen zwischen diesem Schema und der lautlichen Wirklichkeit. Eine "Palatalharmonie" im erwähnten Sinne ist keine grundlegende und stabile Eigenschaft des Türkischen. Die Beschreibung als reine Vokalharmonie führt auch zu falschen Schlüssen bezüglich der wortstrukturellen Eigenschaften des Türkischen.

Auf der Grundlage früherer Arbeiten zum Thema (Johanson 1979a, 1979b, 1981, 1984, 1986a, 1986b, 1988, 1991, 1993a, 1993b, Csató & Johanson 1996) sollen hier einige Prinzipien für eine präzisere typologische Beschreibung der [$\pm$ vorn]-Harmonie zusammengefaßt werden. Unterschieden wird dabei zwischen intra- und intersyllabischer Harmonie bzw. Disharmonie. Eine aus [Konsonant] + Vokal + [Konsonant] bestehende türkische Silbe wird als [K+V+K] notiert, die Verbindung zweier Silben innerhalb der Wortgrenzen als [KVK] + [KVK]. Harmonie wird mit = und Disharmonie mit $\neq$ bezeichnet.